

RINOLALIYA NUTQ NUQSONI HAQIDA BILASIZMI?

Normamatova Nigina

Nizomiy nomidagi TDPU maxsus pedagogika va inklyuziv ta'lim fakulteti 3-kurs talabasi

Annatsiya: *Maqolada rinolaliya nutq nuqsoni va uning o'ziga xos xususiyatlari va uning kelib chiqishi.*

Kalit so'zlar: *Rinolaliya nutq nuqsoni va bolalarda nutqning kuzatilishi, Ochiq rinolaliya, yopiq va aralash rinolaliya*

Rinolaliya-(grekcha so'zdan olingan bo'lib,rhinos-burun,lalia-nutq nutq apparatining anatomik va fiziologik kamchiliklari sababli ovoz tembri va tovushlar talaffuzidagi kamchiliklar sababli ovoz va tempning buzulishidir.Rinolaliyani o'rganish tarixi juda uzoq va mashaqqatli yo'lni bosib o'tdi.Lab va tanglay yoriqlari bilan izohlanadigan rinolaliya tibbiyot va logopediyaning turli tarmoqalari uchun xirurg-stomotologlar,ortodontlar,psixonevrologlar uchun muommo bo'lgan.Rinolaliyada nutq kechikib rivojlanadi,ya'ni birinchi so'zlar ikki yoshda va undan keyin paydo bo'ladi.Nutq o'ziga xos sifatli xususiyatlarga ega bo'ladi.Impressiv nutq nisbatan normal rivojlanadi,ekspressiv nutqda ahamiyatli o'zgarishlar bo'ladi.Birinchi navbatda bemorlar nutqining kam tushunarligini ta'kidlash lozim.Og'iz bo'shlig'ida tilning nuqsonli holati natijasida undosh tovushlar til uchi holatining o'zgarishi va yuz muskullarining ortiqcha faollashuvi hisobiga hosil bo'ladi.Til uchi holatini bu kabi o'zgarishlar nisbatan doimiy,bo'lib,ma'lum bir tovushlarning artikulyatsiyasi bilan o'zaro munosabatda bo'ladi.Bemorlar uchun ba'zi undosh tovushlarning talaffuzi katta qiyinchilik tug'diradi,ya'ni l,t,o,ch,sh,j,r tovushlari uchun yuqori tishlar alveollar oldida zaruriy to'siq yarata olmaydilar va s,z tovushlarning talaffuzi uchun pastki tishlar oldida to'siqni hosil qilmaydilar va og'izdan nafas chiqara bilmaydilar.Shuning uchun rinolalikalarda sirg'aluvchi va shovqinli undosh tovushlar talaffuzi o'ziga xos jaranglashga ega bo'ladi.K,g tovushlari umuman nutqida yo'q bo'ladi.Rinolalik nutqning tinglovchi uchun umumiy xarakteristikasi-burun ottenkasi xirillashgan bo'ladi.Ba'zida rinolaliyalar nutqidagi artikulemlar normaga juda yaqin bo'ladi lekin shunga qaramay ularning talaffuzi eshituvchi tomonidan nuqsonli deb idrok qilinadi,chunki nutqiy nafas buzilgan bo'ladi,artikulyatsiya va tovush effektiga ta'sir qiluvchi yuz muskullarining ortiqcha kuchlanishi paydo bo'ladi.Rinolaliyada tovushlar talaffuzi total buzilgan bo'ladi.Rinolaliyada nutq faoliyati strukturasida fonetiko-fonematik tizim nuqsoni buzilishining asosiy bazasi bo'lib xizmat qiladi.Rinolaliyada nutqning to'liq bo'lmaganligi bemorning barcha psixik funksiyalarining shakllanishiga va birinchi navbatda shaxsning kamol topishiga ta'sir qiladi.Kommunikatsiya vositasi sifatida nutqning buzilishi bemorlarning jamoadagi holatini qiyinlashtiradi.Bolalarda psixik rivojlanishlarning buzulganligi uyulish,ta'sirlanish odamlarga aralashmaslik,shaxslararo munosabatlarning buzulganligi kuzatiladi. Bolada umuman

bo'shlig'i, burun bo'shliqlaridagi turli xil o'simtalar, shishlar, absesslar va boshqa xil kasalliklar natijasida kelib chiqadi.

Funksional yopiq rinolaliya. Ba'zi ma'lumotlarga ko'ra bu xildagi manqalik ayrim tovushlarni o'zlashtirish vaqtida paydo bo'ladi-da bola o'sha tovushlarni o'zlashtirib, ularning talaffuzini o'rganib olganidan keyin bolaning atrofdagilarga yoki ajnabiy tildagi (masalan, fransuz tilidagi) nutq talaffuziga taqlid qilish ham funksional rinolaliyani keltirib chiqarishi mumkin. Funksional yopiq rinolaliyaning odat bo'lib qolgan xili ham uchraydi. Bu aksari yumshoq tanglayni doimo ko'tarib turgan adenoidlar operatsiya yo'li bilan olib tashlanganidan so'ng yumshoq tanglayning avvaldagidek ko'tarilib turaverishiga o'rganib, odatlanib qolganiga bog'liq bo'ladi. Yopiq rinolaliyada burun rezonatorlik vazifasini bajara olmaganligi sababli, ovoz tembrini buzilib, odam tumov bo'lgan kasalga o'xshab, dimoq bilan manqalanib gapiradi, bunda unlilar ancha jonsiz chikadi. Burunlik undosh «M», «N» tovushlar esa yopiq Rinolaliyada havo burunga kira olmaydigan bo'lgani uchun boshqacha M-B, N-D bo'lib talaffuz etiladi.

Aralash rinolaliya. Aralash rinolaliyada ham ochiq ham yopiq rinolaliyani belgilari birga qo'shilgan, ya'ni bunda burun yo'li to'silib qolgan, ustiga tanglay-halqum pardasida yetishmovchilik ham bo'ladi. Burun tovushlari yopiq rinolaliya singari, boshqa tovushlar esa ochiq rinolaliya singari talaffuz qilinadi. Aralash rinolaliya ham organik yo funksional bo'lishi mumkin. Organik xiliga yumshoq tanglayning kaltaligi yoki falajligi sabab bo'lsa, funksional xilga tanglay-halqum yorig'ining funksiyasi o'zgarishi natijasida burun yo'lining to'silib qolishiga sabab bo'ladi.

Davolashdan oldin, qaysi bir kamchilik ovoz tembrini ko'proq buzib manqalikka ko'proq sabab bo'layotganini aniqlash zarur. Masalan, bemor burun tovushlari bilan unlilarni boshqa tovushlarga qaraganda yanada ko'proq manqalanib-talaffuz etayotgan bo'lsa, demak, unda yopiq rinolaliya ustun bo'ladi. Va davolash chorasini shunga qarab belgilanadi. Rinolaliklar nutqini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, birinchi galda sirg'aluvchi tovushlar talaffuzi buziladi, chunki rinolaliyada havo og'izdan emas, balki burundan chiqadi. Bunda sirg'aluvchilar o'rniga kirish, hiringlashga o'xshagan tovushlar paydo bo'ladi (V. Verdyu, 1929). Til orqa undoshlari talaffuz etilmay, nutqda umuman eshitilmaydi yoki portlovchilar bilan almashinadi. Xavo burundan chikadigan bo'lgani uchun unlilar talaffuzi ham buzilib, bu tovushlar bilan undosh tovushlar bir-biridan farq qilmay qoladi. Og'ir darajadagi rinolaliyada nutqni kasalning atrofidagi kishilar, xatto, ota-onalari ham tushunmasligi mumkin.

Rinolaliyaning yengil darajasida esa tovushlar talaffuzi jihatidan ham, ovoz jihatidan ham normalar nutqi tovushiga yaqin bo'ladi, lekin talaffuz bir oz manqali tus oladi. Nutq jarayonida rinolalik bolalar tegishli tovushni bir qadar to'g'ri talaffuz etishga harakat qilib burun, artikulyatsion apparatga ortiqcha z'rriqish beradilar. Natijada ularning nutqi yuz muskullari, ayniqsa burun muskullarining ortiqcha harakatlari bilan birga davom etib boradi. Rinolalik bolada periferik nutq apparatidagi organik yetishmovchilik bolaning jismoniy taraqqiyotiga ham salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Tanglay, lab kemtiklari bilan tug'ilgan bola ovqatlanishda qattiq qiyinchiliklarga

uchraydi. Bunday bola odatda oldin tomizg'ichdan, qoshiqdan sut berib, ovqatlantirilib boriladi. Shunda ham ovqatlanish vaqtida ko'pincha sut burun bo'shlig'iga o'tib, bola qalqib ketadi, ba'zan esa sut yuqori nafas yo'llariga tushib qoladi. Bu esa nafas organlari shilliq qavati yallig'lanishiga olib keladi. Bundan tashqari, tanglay kemtik bolalarda nafasga olinadigan havo yetarli isimay va tozalanmay o'tgani uchun, ko'pincha, o'rta quloq yallig'lanadi. Shunday qilib, bunday bolalar jismoniy jihatdan ham zaif bo'lib o'sadilar. Bu esa bola nutqining rivojlanishiga yana salbiy ta'sir etadi. Ularning nutqlari ancha kech va fonetik tomondan noto'g'ri rivojlana boshlaydi. Tovushlarni noto'g'ri talaffuz etish esa-tovushlarni analiz qilishni qiyinlashtiradi. Tug'ma manqa bolalar o'zlarining manqaliklaridan yetarli rivojlanmagan bo'ladi. Natijada ular so'zlarning ma'nosini ham buzib noto'g'ri idrok etadilar. Rinolalik bolalarning fonetik rkuvi ham yetarli rivojlanmagan bo'ladi. Natijada ular o'xshash so'zlarni ma'nosini ham buzib noto'g'ri idrok etadilar. Ularning lug'at boyligi cheklangan bo'lgani uchun mantiqiy fikrlashlari ham qiyinlashadi, logik xotiralari ham birmuncha past bo'ladi. Rinolalik bolada uchraydigan aql – idrok kamchiligi, odatda, ikkilamchi hodisa bo'lib, nutq rivojlanishi yo'liga tushib ketganidan keyin rinolalik aqliy jihatdan o'z tengdoshlariga yetib oladi. Biroq rinolaliya ba'zan aqliy qoloqlik bilan birga uchraydi va bolaning rivojlanishida ancha qiyinchilik tug'diradi. Bunday bolalar yordamchi maktab dasturini ham qiyinchilik bilan o'zlashtiradilar. Nutqni rivojlantirish bog'chasidan olingan ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, bog'chaga kelgan 3-4 yasharli rinolalik ham jismoniy, ham ruxiy tomondan rivojlanishda birmuncha orqada qolgan bo'ladi. Keyinchalik esa tegishli dori-darmon va logopedik yo'l bilan ko'rsatiladigan yordam natijasida o'z tengqurlariga yetib oladi va 7-8 yoshdan ommaviy maktabga borishi mumkin.

Xulosa qilib shuni aytish kerakki, tug'ma yoriqliklar bola organizmining shakllanishi va ruhiy jarayonlarining rivojlanishiga ta'sir qiladi va bu ta'sir salbiy xarakterda bo'ladi. Bemorlar nuqsonining bartaraf etish yo'llarini izlaydilar, natijada artikulatsion apparat muskullarining noto'g'ri o'zraro bog'likligi shakllanadi. Bu narsa birlamchi nuqson nutqni fonetik tomondan jihozlanishining buzulishi sababi hisoblanib, nuqson strukturasi yetakchi buzilish sifatida joy egallaydi. Rinologik bo'lgan bolalarda shaxslararo munosabatni tekshirish va o'rganish xususiyatlari shaxslararo munosabatda har bir bola erkin fikrlash va o'z nutqini atrofdagilarga yetkaza bera olish qobiliyatlariga ega agar bolada nuqson paydo boldimi, demak u bilan atrofdagi odamlar bilan muloqotga kirishlari birmuncha qiyinlashtiradi. Biz nuqsonni korreksiyalash uchun turli xil metodikalardan foydalanamiz. Bu bizga bolani nuqsonini psixologik holatini, nutqini shakllanishiga erishishimiz mumkin bo'ladi. Bolada nuqsonlar qancha abilitatsiya, va realibitatsiya qilinsa, shuncha yaxshi va yengil bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Mo'minova L.R "Logopsixalogiya"
2. M.Y. Ayupova Toshkent 2007-yil